

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON'UN DEMOGRAFİK

YAPISI

Sezgin ALEV*
Bilal ATEŞ**
Yasin GÜLİSTAN***

Derleme Makalesi/Rewiev Article

Atıf/Cite as: Alev, S., Ateş, B. ve Gülistan, Y. (2023). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'un Demografik Yapısı. *DÜMAD (Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi)*, 6(Prof. Dr. Durmuş Ali Arslan Özel Sayısı), 38-47.

Özet

Mesrob K. Krikorian tarafından 1860-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Ermeniler hakkında bir doktora tezi yapılmıştır. Bu tezde özellikle Türkiye'nin doğu vilayetleri ve bunlardan biri olan Trabzon'da yaşayan Ermeniler hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Demografik bilgiler üzerinde ısrarlı bir şekilde durulmakta ve Trabzon'daki Ermenilerin Müslüman ve diğer milletlerden daha fazla olduğu ispat edilmeye çalışılmaktadır. Eserin devamında Ermenilerin günlük hayata, ticarete, sanayiye ve devlet kurumlarına yapmış oldukları katkılar ve sahip oldukları unvanlar üzerinde durulmakta ve bu unvanların Türkler tarafından genel olarak en düşük mertebelerde verildiği, kasıtlı bir şekilde ifade edilmektedir. Müellif bunu yaparken her vilayete ayırmış olduğu ana kısımlar ile son kerte de ifade ettiği genel durumdaki bilileri ayırtılmakta ve bu son kısımlarda okuyucuyu Türklerin aleyhine yönlendirici bir tavır sergilemektedir.

Bu makalede Mesrob K. Krikorian'ın eserinde izah edilmeye çalışılan gerçek dışı senaryoya karşı Türk tezlerini ortaya koyan delillere yer verilmekte ve eserin Türkler aleyhindeki asılsız suçlamaları çürütülmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Krikorian, Türk, Ermeni, Osmanlı, Trabzon.

* Öğretmen, Çekmece Şehit Türkmen Ortaokulu, sezginalev74@hotmail.com, Orcid:0000-0001-5421-5910

** Öğretmen, Karlısu Hürriyet İlkokulu, bilalates1978@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-5980-0606

*** Öğretmen, Ayşe Fitnat Ortaokulu, glstnysn@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-2326-2324

Abstract

A doctoral thesis was made by Mesrob K. Krikorian about Armenians who served the Ottoman Empire between 1860-1908. In this thesis, detailed information is given about the eastern provinces of Turkey and the Armenians living in Trabzon, which is one of them. Demographic information is persistently emphasized and it is tried to prove that the Armenians in Trabzon are more than Muslims and other nationalities. In the continuation of the work, the contributions of Armenians to daily life, commerce, industry and state institutions and the titles they hold are emphasized, and it is deliberately stated that these titles are generally given by the Turks at the lowest level. While doing this, the author distinguishes the main parts that he has allocated to each province and the general information he expresses in the last instance, and in these last parts he displays an attitude that directs the reader to the detriment of the Turks.

In this article, the evidences revealing the Turkish theses against the unrealistic scenario tried to be explained in the work of Mesrob K. Krikorian are included and the baseless accusations of the work against the Turks are tried to be disproved.

Keywords: Krikorian, Turkish, Armenian, Ottoman, Trabzon.

Giriş: Kısa Tarihçe

Trabzon (Rumca. Trapezous, Erm. Trapizon, Arp. Atrabazund ve Tarabazunda, Osm.Türkçesinde Tarabzun veya Tarabzon, ve Mod. Türkçede Trabzon) Hıristiyanlık çağının erken yüzyıllarında Roma'nın ve daha sonra Bizans İmparatorluğu'nun bir bölgesiydi. Onyedinci yüzyıldan sonra Araplar bölgeye girdiler ve orada ticaret yaptılar. Arap döneminden, Selçukluların işgaline kadar, Trabzon Bizans mallarını, Erzurum yoluyla, Müslüman dünyaya taşımak için, önemli bir ticaret merkezi oldu. 1204'de .i.Alexis; Commen imparatorluğunu kurdu ve Trabzonu merkezi yaptı. Bu küçük imparatorluk fazla yaşamadı, Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın Sinop'u fethettiği 1214'de, Trabzon imparatorunu hükümdarlığını tanıması için zorladı, 1240'da Moğollar, Selçuklulara boyun eğdirdiğinde, İmparator Manuel Moğol İmparatorunun bir vasalı olmayı kendi kabul etti. Onbeşinci yüzyılın ortalarına kadar ülke ekonomik olarak tekrar geliştirildi.

Ondördüncü yüzyılın başlangıcından itibaren Trabzon, iç bölgelerde dağlardaki kalelere sahip olan Türkmenlerin saldırısına uğradı. 865 H./1460-1'de Osmanlı Sultanı Mehmed II., Kastamonu ve Sinop cihetine yürüyerek, Trabzonu feth etti. Muhtemelen az miktarda Ermeni ile büyük çoğunluğu Rum olan, kasabadaki pekçok yerleşimci, .i.İstanbul;'a göçtü ve kalanlara sadece varoşlarda yaşamaya izin verildi. Bu Osmanlıların düşürdüğü son Bizans kalesiydi. Osmanlı yönetimi

altında Trabzon bir eyalet merkezi ve ondokuzuncu yüzyılda bir vilayet oldu, fakat o asla eski sahip olduğu büyük ticaret aktivitelerini geri alamadı.

Ermenilere göre, Ermeniler yüzyıllardır, Kardeniz sahillerinde, Trabzon ve Rize (Lazistan) bölgelerinde yaşamışlardır. 536'da İmparator Justinian ilk Ermenistan'a Trabzonu dahil etti. On yedinci yüzyıldan sonra Ermeni Paulician Mezheb mensupları orada barındı. 788'de Ermeniler kendi ülkelerinde Arap gaddarlıklarına maruz kaldıklarında onların 12000'i Pontus'a kaçtı. İmparator Konstantin VI. (780-97) ileri gelenlerini sarayında ve ordusunda karşıladı, geri kalan insanları, doğrudan Rize'de (eski Lazistan sancağına) 'ülkenin iyi ve verimli yerlerine' yerleştirdi.¹ Bu göçmenlerin liderleri Prens Shapuh Amatuni ve onun oğlu Hamam idi, daha sonra bölgeye yerleşen Ermenilerin ismi Hamamshen olarak çağrıldı, -i.e.- 'Hamam tarafından inşa edilen', ve sonradan Hamshen veya Hamşen (şimdiki Hemşin) oldu. Ermeni Kırallığı Bagratuni'nin düşmesinden sonra, pekçok insan çevreye dağıldı, bazıları Trabzon kendi vatandaşlarına katılmak için geldi. Onsekizinci yüzyılda Hemşin Ermenileri İslam güçleri tarafından ihtida (convert) ettirildi, fakat onlar, aynı kaderi paylaşan Rumlar gibi, bazı Hıristiyan adetlerini ve yerli dillerini muhafaza ettiler.²

İdari Yapı ve Nüfus

Trabzon vilayeti dört sancağa (Trabzon, Canik, Rize, Gümüşhane) bölündü ve 22 kazayı ihtiva eder. fiiran ve Kelkit, eskiden Erzurum vilayetine dahildi, fakat Mart 1888'de Trabzon'a bağlandı³.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'un genel nüfusu, Cuinet'e⁴ göre şöyleydi⁵:

Ermeniler ⁶	
Apostolic	44.100
Katolik	2.300
Protestan	800
Toplam	47.200
Ortodoks Rumlar	193.000

¹ Ghevond Vardapet, 'Arshawanq Arabats i Hays' ('The Invasions of Arabs into Armenia'), pp. 201-3; S. Taronetsi, 'Patmuthiwn tiezerakan' ('General History'), p. 134; M. Ormanian, and V. Minorsky, article Laz, 'EI', 1st edn, vol. 3, p. 21.

² M. Bejishkian, 'Patmuthiwn Pontosi' ('History of Pontus), p. 97; Y. Dashian, 'Hay bnaktchuthiwe Sew Dzoven mintchew Karin' ('The Armenian Population from Black Sea to Karin'), pp. 31-2; S. Ephrikian, 'Bnashkharhik bararan' ('Armenian Geographical Dictionary'), vol. 2, article Lazistan, pp. 82-3, and H. Adjarian, 'Qnnuthiwn Hamsheni barbari' ('Study of the Dialect of Hamshen').

³ Mesrob K. Krikorian, *Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Ermeniler, 1860-1908*, Viyana 1976, s. 47.

⁴ Cuinet, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 10; A. Cevad, Diyar Bakır, 'Memalik-i osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati, Cilt: 2 , s. 522.

⁵ Krikorian, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁶ Trabzon sancağında: 21.435; Samsun: 18. 465; Gümüşhane: 2.200 ve Rize: 5.100.

Latinler	400
Müslümanlar	
Türk	691.700
Laz ⁷	55.000
Çerkezler	60.000
806.700	
Yahudiler	400
Toplam⁸	1.047.700

Fraşeri⁹ 1874’de vilayetteki bütün Ermenileri 52.349 olarak takdim eder, ve 1320 H./1902-3 vilayet salnamelerinde sonradan bazı yılların tahmini şöyle verilir:¹⁰

Trabzon sancağı	28.707
Samsun	20.184
Gümüşhane	1.767
Rize	20
Toplam	50.678

Bu istatistiklerden görülecektir ki, Trabzon Ermenileri 51.000-52.000 civarındaydı, bu yüzden Cuiet tarafından verilen sayıdan daha çokturlar. Ermeni kaynakları, her nasılsa, farklı rakamlar kaydeder. Theodik’in Almanak’ı¹¹ bütün Ermeni toplumunun sayısını 65.000 olarak hesaplar, Lepsius’tan neklen verilen Ormanian¹², bu istatistikleri şöyle kaydeder:

Apostolic	50.000
Katolik	2.500
Protestan	1.000
Toplam	53.500

Krikorian, Trabzon’da Ermeni nüfusu fazla gösterebilmek gayreti içindedir. Daha sonraki kısımlarda görüleceği üzere, Ermenilerin en az olduğu bölgelerden biri olarak Trabzon’u veren Krikorian’ın böyle bir iddia içinde olması yanıltıcıdır. Marcel Leart’ın Patrikhaneye atfettiği 1882

⁷ Laz Güney Kafkas soyudur. Onların ana dili Mingreliandır. Onlar yedinci yüzyıldan beri Hıristiyan idi, fakat Trabzon’un Osmanlı fethinden sonra, onlar «slama döndüler.

⁸ 1897 tarihinde yapılan istatistiği kaynak gösteren Güran, Trabzon’un genel nüfusunu 1.164.595 olarak, buradaki Müslümanları 933.728, gayrimüslimleri ise 230.867 olarak vermektedir (Güran, *a.g.m.*, s. 173).

⁹ fi. Fraşeri, *Kamûs ül-a’lâm*, vol. 4, p. 3005.

¹⁰ ‘Trabzon vilayeti salnamesi’, 1320H. /1902-3, s. 338-9; 1321 H. /1903-4 Vilayet yıllığında (s. 470-3) ve 1322 H. /1904-5 (s. 430-3), Ermenilerin tamamı 51. 639 olarak verilmektedir.

¹¹ Theodik, ‘Amenun taretsoytse’ (‘The Almanac for Everyone’), 1922, p. 262.

¹² M. Ormanian, ‘The Church of Armenia’, pp. 205; J. Lepsius, ‘Der Todesgang des armenischen Volkes’, p. 304-5.

Ermeni nüfus rakamları arasında Trabzon'un 120 bin olarak gösterilmesi de oldukça abartılıdır.¹³ 1913 Patriklik istatistiklerinde ise Trabzon 73.395 olarak gösterilmiştir.¹⁴ Esat Uras ise Osmanlı hükümetinin 1321 (1905)'de hazırlatıp ancak 1330 (1914)'te yayınladığı nüfus miktarlarında Trabzon'un nüfusu 40.237 olarak tespit edilmiştir.¹⁵ Görülmektedir ki Cuinet ile Uras'ın verdiği rakamların bir ortalamasının alınması bizi daha doğru sonuçlara götürecektir.

Ermenilerin Vilayette Yapmış Oldukları Hizmetler

Meslek ve Zanaatlar.¹⁶

Trabzondaki Ermeniler ziraat, el sanatları ve imalatta, özellikle de ticaretle uğraşırlardı. Vilayetin uygun toprakları olan bölgelerinde, meyve, tahıl, cinsi bozulmuş sığır yetiştirirlerdi; fakat çünkü esasen ticaret ve zanaatkarlıkla uğraşanlar kasabanın daha çok sahilinde toplanırlardı.¹⁷ Ermeniler çeşitli mesleklerle olsa da, özellikle tıpla ilgilenirlerdi. Onların çoğu, .i.İstanbul; ve Paris'in okullarında tahsil gören doktor ve eczacı olarak hizmet veren insanlardı. 1322 H./1904-5 Vilayet salnameleri Trabzon'da eczacı (apothecary) olarak, takip ettiği Ermenilerin isimlerini şöyle kaydeder: Karapet (Garabed) Tchirakian, Karapet Suralian, Stephan; Suralian, Boghos Zahigöy

İştirak Ettikleri Merkezler.¹⁸

Trabzon Ermenileri sancakların merkezlerinde daha nüfuzluydular. Çünkü Vilayetin Ermeni nüfusunun yarısına yakını Trabzon sancağında yaşadı, sosyal hayatta önemli bir rol oynadılar. Merkezlerden başka, Ermeniler Trabzon sancağının Ordu, Giresun, Tirebolu ve Görele; Samsun'da Fatsa, Ünye, Çarşamba; Gümüşhane Sancağı'nda, firan ve Kelkit kazalarında farklı hükümet dairelerinde çalıştılar. Kağıt üzerinde Rize'deki Ermeni memurlar çok azdı, çünkü İslamize olmuş Ermenilerin kimliklerini tespit etmek mümkün değildi, eğer olabilseydiler bunlar Müslüman isimleriyle ortaya çıkacaktı.

Faaliyet Sahaları.¹⁹

Trabzon, bu çalışmanın sınırları içinde, sosyal hayatta Rumların nüfuzunun Ermenilerden daha güçlü olduğu tek vilayettir. Çünkü Hristiyan nüfus arasında Rumlar büyük bir çoğunlukta olmasıydı. Bununla beraber, Trabzon'un sancakları olan, Samsun ve Gümüşhane'de Ermenilerin hükümete ait dairelerin çoğunda, gerçekte Rumlarla eşit sayıda olmamaları, ilginç bir nottur.

¹³ Gürün, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁴ J.McCarthy, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁵ Uras, *a.g.e.*, s. 143. Uras Fransız sarı kitabına dayanarak verdiği Ermeni miktarı Trabzon'da 47.200 civarındadır (Uras, *a.g.e.*, s. 141).

¹⁶ Krikorian, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁷ 'CTA', vol. 1, pp. 10 and 120, and Ephrikian, op. cit. , pp. 532-3.

¹⁸ Krikorian, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁹ Krikorian, *a.g.e.*, s. 49-50.

Ermenilerin iştirak ettikleri başlıca alanlar siyasî idare, yargı ve maliye idi. İdari meclislerde seçilmiş bir veya iki Ermeni aza vardı. Trabzon merkezinde, Ordu, Giresun, Görele, Akçaabat kazalarında olduğu gibi, Samsun'un merkezlerinde, bölgenin Apostolic Piskopos'u olan aza-i tabiiyesi de vardı. Trabzon ve Samsun'un merkezinde sadece Ermeni Katolik Papazlar aza-i tabiiyedendi. Nahiyelerde bir Ermeni genellikle idarî meclise dahildi. Yüksek bir pozisyonda, 1319 H./1901-2'de Samsun sancağı vali muavini olarak şüphesiz Karapet Efendi'yi bulduk. Belediye meclisine seçilmiş bir veya iki Ermeni aza vardı. Fatsa'da, Samsun'da, 1298 H./1880-1 ve 1309 H./1891-2 arasında Belediye başkanı bir Ermeniydi.

Yargıda, özellikle mahkemelere, Ermeniler önemli katkı yaptı. Trabzon, Samsun ve Gümüşhane sancaklarının merkezlerinde hem Bidayet ve İstinaf ve hem de Ticari mahkemelerde, genellikle bir veya iki Ermeni aza vardı. Kazaların geri kalanlarında, çoğu Bidayet mahkemesinde bir Ermeni bulunabilirdi. Kazaların birkaçında Rumlar, diğerlerinde Ermeniler etkindi. Mahkemelerin dışında, Ermeniler müfettişlere mülazim olarak Encümen-i adliye (the trial committee) ve umumi noter olarak da hizmet verirdi.

Hükümetin malî meselelerinde Ermeniler büyük rol alırlardı ve onların faaliyetleri özellikle vilayet merkezlerinde düzenliydi. Ermeni memurlar vergi toplama daireleri (bir ila üç tane), mal kalemi (gelir ve gider denetleyicisi), tahminler komitesi, Osmanlı ve Ziraat Bankaları, ticaret ve ziraat odaları azalarıydı. Onlar sorumluluk isteyen pozisyonlardan, tütün tekeli ve Duyun-ı umumiye işini geniş bir oranda paylaşırlardı. Örneğin, 1900'den önce, Osmanlı borçlar idaresinin başı genellikle bir Ermeniydi. Vilayetin diğer kazalarında, Ermeniler dahi malî alanda önemli bir rol alırlardı. Onlar vergi toplama, tahmin komitesi, tütün tekeli, bankalar, ticaret odası ve Duyun-ı umumiye idaresinde istihdam edilirdi. Onların oranları genellikle her bir dairede iki kişi olarak verilir idi. Görevleri, genellikle muhasebe memurları, sandık eminleri, katip ve ambar memuru olarak yerleştirilirdi. Trabzon, her ne kadar kötü de olsa, Karadeniz'de uygun bir barınağı bulunan, meşgul bir limandı. Türk, Fransız, Rus, İtalyan ve Rum denizci menfaatleri için burada oturan temsilciler vardı. Avrupalı dillerini bilenlerine dayanarak, Ermeniler bu temsilciliklerde müdür ve katip olarak istihdam edilirdi. Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun ve Ünye'deki Fransız, Rus ve İtalyan şirketleri, temsilciliklerini Ermeni memurlara emniyet ederlerdi.

Ermeniler, sosyal hayatın başka alanları olan mühendislik, posta ve telgraf servisi, ziraat, sosyal sağlık, eğitim ve polis gücünde faal idiler. Sosyal idarenin bu sahâlarındaki iştirakçileri az sayıda oldukları için çok etkin değillerdi. Vilayet merkezinde, Trabzon kasabasında, mühendislik dairesinde, mühendis ve ustabaşı olarak; umumî işler komitesinde; posta ve telgraf servisinde, operatör olarak, dış iletişim bölümünde; makinist ve kompozitör olarak da basında Ermeniler vardı.

Ermeni memurlar ziraat komisyonunda ve eğitim meclisinde, tahrirat şefliğinde ve arazi sicil kurulunda, polis gücünde de istihdam edilirdiler. Belediye doktoru bazan Ermeniydi.

Trabzon kazasının ve Samsun sancağının geri kalanında Ermeniler ziraat ve ormancılık kurulunda, belediyede danışman azaları ve doktor olarak, umumî işlerde, posta ve telgraf servisinde, tahrirat sefliğinde etkindiler. Vilayet merkezlerindeki hükümet dairelerinde Ermeniler bir ila üç tane iken, kazalarda genellikle sadece herbir dairede bir tane vardı. Özellikle Rize ve Gümüşhane sancaklarında, siyasî idarenin, yargı ve maliye meselelerinin dışında asla Ermenilere rastlamadık.

Rumların Yaptıkları Hizmetler²⁰

Rumların Ermenilerden daha etkin olduğu tek .i.Doğu Anadolu; vilayetinin Trabzon olduğu ileri sürülebilir. Vilayetin sosyal hayatında bu iki Hıristiyan ulusun iştirakçilerini karşılaştırmak, Rumlara daha geniş ve daha düzenli bir katkı yapması bakımından önemlidir. Çoğunlukta oldukları için, onları hükümet dairelerinde daha fazla bulabiliriz. Onlar bazan belediye başkanı ve tütün tekeli idarecisi olarak yüksek pozisyonlara gelebilirler. Hatta, 1286 H./1869-70 ila 1288 H./1871-2 arasında vilayet vali muavini bir Rum'du. Diğer taraftan dikkate değerdir ki, Ermeniler mahkemelerde güçlüydü. Bunun muhtemel sebebi, Türklerin, Rumların etkinliğini dengelemek arzusu veya sırf Ermeniler arasında daha çok hukuk memurunun mevcut olması idi. Coğrafi bir görüş olarak, Ermeniler sadece gümüşhane sancağında, siyasî idare, maliye ve yargı dairelerinde nüfuzluyken, Rumlar ziraat, el sanatları tekniği, sosyal sağlık hizmeti ve eğitimde nüfuzluydular.

Trabzon'da, vilayet hükümet merkezinde, Rumlar siyasî idare, yargı, maliye, ziraat ve teknik işlerde rol almaktaydılar. İdari meclisin, biri aza-i tabiiyye ve biri seçilmiş, belediyenin genellikle iki, Rum azası vardı. Bidayet, İstinâf ve ticaret mahkemelerinde, herbir bölümde bir Rum vardı. Maliyeyle ilgili alanlarda, vergi toplama komisyonunda, tahmin komitesinde, tütün tekeline, Osmanlı ve Ziraat Banka şubelerinde ve Duyun-ı umumiye idaresinde çalışırlardı. Eğitimde, bazan eğitim komitesinde ve ortaokulda istihdam edilirdiler. Onlar mühendislik ve umumî işlerde mühendis olarak, posta ve telgraf servisinde operatör olarak önemli bir katkı sağladılar.

Trabzon, Samsun ve Gümüşhane kazalarında Rumlar siyasî idare, yargı, maliye, sosyal sağlık ve mekanik meselelerde dahi etkindiler. Belediye meclisinde bir veya iki, idarî mecliste biri tabii ve diğeri seçilmiş iki Rum aza vardı. Bidayet mahkemesinde, bazan bir Ermeni ile yer değişen bir Rum aza vardı. Rum memurlar ziraat odalarının, Ziraat Bankası şubelerinin ve vergi toplama komitelerinin azalarıydı. Belediye doktorları çoğunlukla Rumlardı. Onlar tütün tekeline diğlerinden çoktu ve genellikle posta ve telgraf servisinde ve umumî işlerde bir veya iki tane bulunabilirdi.

²⁰ Krikorian, a.g.e., s. 50-51.

Ermenilerin Genel Durumu²¹

Özet olarak, Trabzon'un sosyal yaşamında Ermeni iştirakçiler, oldukça iyi durumdaydı. Gerçeği söylemek gerekirse, onlar çoğunlukta değildi, Trabzon, Samsun ve Gümüşhane sancaklarının hükümet dairelerinin çoğunda etkindiler ve özellikle siyasi idarede, yargıda ve maliyede nüfuzluydular. Ermeni memurlar genellikle çeşitli dairelerde danışman azalar, avukatlar, katipler, sandık emirleri, tercümanlar, doktorlar ve makinisler olarak istihdam edilirdi.

Ermeniler daha fazla oldukları vilayetin içinde, Trabzonda niçin daha iyi durumdaydılar? Belki Batı ülkeleri ve .i.Rusya;ya yapılan başvurular sebebiyle, ve belki de bu vilayetin .i.Babiâli;'den pek öyle uzak olmaması, onun kontrolünde etkin olması sebebiyledir.Valinin kaprislerini ve haydutlar tarafından yapılan soygunu bu suretle bir dereceye kadar sınırlamak mümkündür. Diğer vilayetler ve nüfusun yaşam güvenliği daha iyi sağlanmış olsaydı, şüphesiz Ermeniler katliama uğramış olmaz ve Türkiye gelişmesi için bu çalışkan insanların hizmetlerini devam ettirebilmiş olurdu.

Trabzon'da Yetişmiş Önemli Ermeni Aydınları²²

ANTON Efendi. 1902'den 1908'e kadar vilayet tercümanıydı.

ARSLANIAN, .i.Levon;. 1906'lardan 1915'e kadar belediye doktoruydu.

ASLANIAN, Oskan Efendi. 1908'de vilayet orman müfettişiydi.

FIKRİ, .i.Kevork; (Georg) Efendi. 1900'den 1908'e kadar Ticarî mahkemenin başkanı ve genel mahkeme müfettiş muavini idi.

KARAPET (Garabed) Efendi. 1319 H/1901-2'de Samsun sancağının vali muaviniydi.

KHORASIAN, Eduard Efendi. 1870'lerde baş mühendis idi.

SHABANIAN, Krikor Efendi. 1900'den 1906'ya kadar Duyun-ı umumiye idare müdürüydü.

Kaynakça

A. Cevad (1895-1900). *Diyarbakır 'Memâlik-i Osmanîye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, II , İstanbul.

Bayındır, Seda (1997). *Adana Ermeni İsyanı (1909)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Marmara Üniversitesi), İstanbul.

Bryce, J. (1916). *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire*, 1916.

Cuinet, V. (1896). *Syrie, Liban et Palestine*, Paris.

²¹ Krikorian, a.g.e., s. 51-52.

²² Krikorian, a.g.e., s. 52.

Cuinet, Vital (1891). *La Turquie d'Asie*, Cilt: II, Paris.

Çoruh, Haydar (2002). "Erzurum'daki Müslim ve Gayrimüslim Nüfusu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defteri", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, Ankara.

Dahiliye Nezareti Sicil Genel İdaresi Müdürlüğü (1336). *Osmanlı Ülkelerinin 1330 yılı nüfus istatistikleri*, ü, İstanbul.

Eramian, H. (1929). 'Memorial of Van-Vasporakan, vol. 1, Alexandria.

Fraşeri, Ş. (1888-9). *Kamûs ül-a'lâm*, Cilt: 4, 1306-1316 H.

Güran, Tevfik (2000). "1897 Tarihli İlk İstatistik Yıllığı", *State Institute of Statistics Prime Ministry Republic of Turkey*, (Edit. H.İncık-Ş.Pamuk), Ankara 2000.

Gürün, Kamuran (2001). *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, İstanbul.

Karpat, Kemal (1985). *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press.

Karpat, Kemal H. (1978). "Ottoman Population Refords and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. IX.

Kodaman, Bayram (2001). "Üç Ermeni Şarkısı ve Ermenilerin Türklere Bakışı", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, (Edit. Erhan Afyoncu), İstanbul.

Krikorian, Mesrob K. (1977). *Armenians in The Service of the Ottoman Empire 1860-1908*, London.

Küçük, Cevdet (1986). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul 1986

Küçük, Cevdet (1985). "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, s. 1007-1024.

Küçük, Cevdet (1987). "Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri (13-14 Mart 1985)*, Ankara.

Küçük, Cevdet, (1984), *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1879)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlar

Leart, M. (1913). *La question Armenienne a la lumiere des documents*, Paris.

Lepsius, J. (1919). *Der Todesgang des armenischen Volkes*, Potsdam.

Lynch, H. F. B. (1901). *Ermenistan: Seyahatler ve Çalışmalar*, Cilt: II, London.

McCarthy, J. (2002). "Osmanlı Ermeni Nüfusu", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, (Edt. Türkkaya Ataöv), Ankara.

Ormanian, M. (1955). *The Church of Armenia*, London.

Özgül, M. Cemil (2001). "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, Cilt: I, Sayı: 37, Ankara.

Shaw, Stanford J.-Shaw, Ezel Kural (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt: II, İstanbul.

Shaw, Stanford J. (1980). “Ottoman Population Movement During The last Years of The Empire, 1885-1914:

Theodik (1922). The Almanac For Everyone.

Trabzon vilayeti Salnâmesi, 1320H. /1902-3, s. 338-9; 1321 H. /1903-4 Vilayet yıllığında (s. 470-3) ve 1322 H. /1904.

Uras, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul.

